

РОЗДІЛ IV. НОВА ІСТОРІЯ

УДК 94(477.908):392.3 «18»Бріген

А.П. Гриценко

ДЕКАБРИСТ ОЛЕКСАНДР БРІГЕН – ПОПУЛЯРИЗАТОР «ІСТОРІЇ РУСІВ»

Стаття присвячена родині відомого українського декабриста Олександра Федоровича Брігена, а також дослідженню генеалогії його роду.

Автор статті вивчає наукову та суспільну діяльність О. Брігена та його роль у виданні історичних творів у XIX столітті.

Ключові слова: декабрист, декабристський рух, Олександр Бріген, «Історія Русів», генеалогія, «Союз благоденства».

Повстання декабристів стало однією з найважливіших подій вітчизняної та світової історії. Цій проблемі присвячено понад 18 тисяч монографій, статей, нарисів, художніх творів [1, 51]. Майже відразу після повстання виникли й почали розвиватися три концепції руху – офіційна урядова, ліберальна і революційна, й усі вони так чи інакше висвітлювали тогочасні події в Україні. Під впливом декабристських ідей перебувало Кирило-Мефодіївське товариство (1846-1847), до активних членів якого належав Т.Г. Шевченко [2, 2].

Найбільш велике дореволюційне дослідження про декабристів належить професору В.І. Семевському [3].

Новий етап у цих дослідженнях настав за радянської доби. Спочатку панівною в оцінці руху декабристів була точка зору М.М. Покровського (він багато уваги приділяв вивченню т. зв. південного декабризму на території України) [4]. За його редакцією і з його передмовою було опубліковано перші томи документальної серії «Восстание декабристов» [5].

Становлення радянського декабристознавства тісно пов'язане зі святкуванням 100-річного ювілею виступу декабристів (1925). Значний внесок у дослідження цього питання внесли М. Довнар-Запольський, М. Нечкіна, М. Лисенко, Г. Сергієнко, О. Гессен та багато інших учених [6].

На початку 1990-х років інтерес до вивчення декабризму суттєво впав. Серед праць, присвячених цій проблемі, можна назвати роботи М. Савичева та В. Федорова [7]. І лише зараз увага до цього питання починає повертатись. Значну роль у цьому відіграло відзначення 180-річчя повстання декабристів. Серед сучасних дослідників в першу чергу необхідно назвати прізвища Г.Д. Казьмирчука, Ю.В. Латиша, І. Коляди [8].

Слід зазначити, що всі названі дослідження присвячені загальним питанням декабристського руху. Вчені вивчають перебіг основних подій, аналізують причини та наслідки цього явища, побіжно торкаючись його ватажків. Зрештою, незважаючи

на досить велику кількість наукових праць з історії декабристського руху, практично не досліджуються його персоналії, роль конкретних учасників таємних товариств. Безперечно в цьому ряді стоїть і ім'я письменника та історика, Героя Вітчизняної війни 1812 р. Олександра Федоровича Брігена. Його життя і діяльність тісно пов'язані з нашим краєм.

Олександр Федорович (Фрідріхович) фон дер Бріген (1792-1859) народився 16 серпня 1792 р. в Петербурзі. Батько – прем'єр-майор Фрідріх-Ернест фон дер Бріген (1752-1797) – походив із небагатих прибалтійських німців зі шляхетного ліфляндського роду, мати – Марія Олексіївна Микешина (? – 1852).

Маленький Олександр був хрещеником російського поета Гаврила Державіна. Про свою освіту Бріген писав: «Воспитывался я частью в училище, учрежденном при лютеранской церкви св. Петра в Санкт-Петербурге, частью в пансионе г. Мейера и том же городе, где был моим наставником профессор Раупах. Я наиболее старался усовершенствоваться в изучении истории и в языках новейших и в латинском. Свободный образ мыслей заимствовал я от чтения книг в особенности летописей Тацита, которого я, изучивши латинский язык, с большой жадностью несколько раз читал в оригинале, также и от чтения английских писателей, в особенности философа Жана Локка, и от общества и внушений разных знакомых и приятелей» [9, 2].

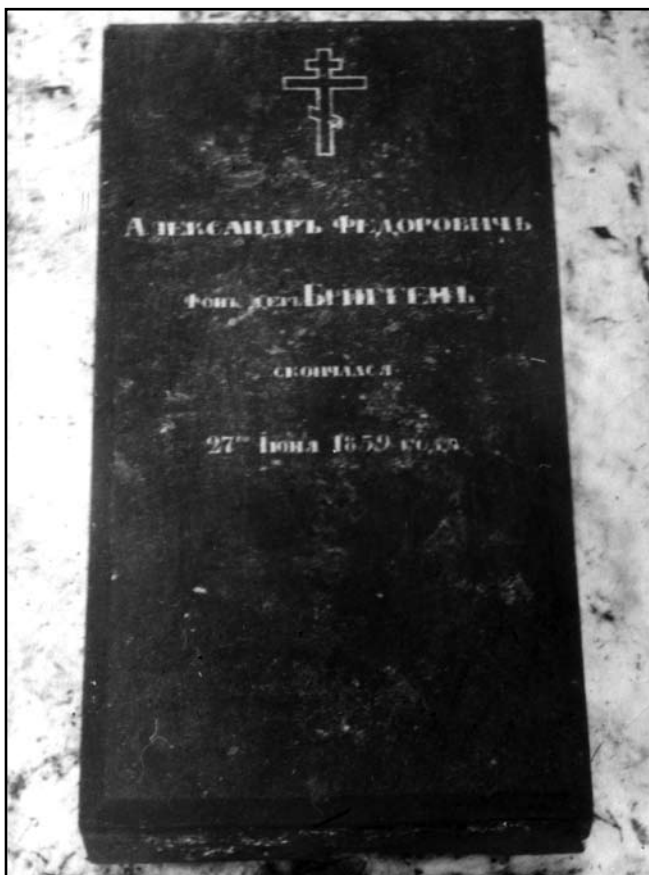
Освіту майбутній декабрист здобув у Петропавлівському військовому училищі та приватному пансіоні (обидва – у Санкт-Петербурзі).

У званні прапорщика 26(14) грудня 1808 р. він почав службу в лейб-гвардійському Ізмайлівському полку, в 1811 р. став офіцером полку, де його застала Вітчизняна війна 1812 р. 20-річний військовий брав участь у Бородинській битві, за яку його, контуженого, у 1812 р. було нагороджено золотою шпагою з написом «За хоробрість». У битві під Кульмом (1813 р.) Олександр був поранений і за хоробрість отримав орден Святого Володимира 4-го ступеня із стрічкою і пруський «Залізний (Кульмський) хрест» [10, 3].

Після лікування в липні 1814 р. О.Ф. Бріген повернувся до Санкт-Петербургу. У 1816 р. він служив у чині штабс-капітана, командира роти, капітана (1819) а потім і полковника (1820) [11, 1]. Це була доба його духовних пошуків. О. Бріген – учасник містичного гуртка пані Тангарової. Він також входив до масонської ложі «Петра к Истине». Серед його друзів в Петербурзі були майбутні декабристи М. Тургенєв, О. Міклашевський, М. Муравйов-Апостол, Є. Оболенський, письменники К. Рилєєв, Микола і Михайло Бестужеви, О. Грибоедов

Олександр Федорович Бріген

Плита на могилі Брігена в Петербурзі
на Волковому кладовищі Сл. С-702

К. Сомов, В. Кюхельбекер, В. Туманський, художник Ф. Толстой [9, 2]. Поява в декабристському товаристві «Союз благоденства» у 1818 р. молодого філософа і небайдужої людини була закономірною. Олександр Федорович з 1819 р. входив до скла-

ду керівного органу Корінної управи, з 1821 р. – до Північного товариства [11, 1]. В записці про «Союз благоденства», що була подана Олександрові І. О. Бенкендорф назвав Брігена третім по значенню після Федора Глінки. Як відомо, «Союз благоденства» невдовзі саморозпустився.

У 1820 р. полковник Олександр Бріген одружився на сестрі свого друга Олександра Міклашевського Софії Михайлівні (1803-?) [12, 3]. Відомо, що у вересні 1821 р., закінчивши свою досить успішну військову кар'єру, Бріген відійшов від декабристських справ і переїхав на Глухівщину.

Подружжя мало четверо дітей. Першою в 1821 р. народилася донька Марія, через рік, у 1822 р., з'явився син Михайло. На «ласку» імператора Миколи І він виховувався в першому кадетському корпусі, у 1842 р. вже був офіцером кінної артилерії, а в 60-ті роки ХІХ ст. повернувся до с. Слоут Глухівського повіту.

У 1824 р. в сім'ї Брігенів народилася друга донька Анастасія, а через два роки, коли батька заарештували, – найменша донька Любов [9, 2].

Батько дружини Софії – Михайло Павлович Міклашевський (1756-1847) – видатний російський військовий і політичний діяч, сенатор, якого український історик О.Оглоблин вважав учасником українського автономістичного руху і можливим автором «Історії Русів». У 1789-1792 рр. М. Міклашевський – полковник Стародубського карабінерного полку. В 1797 р. його призначили губернатором Волинської, ще через рік – Чернігівської, а через два (в 1801 р.) – Катеринославської губерній. На посаді губернатора Михайло Павлович був одним з активних діячів Новгород-Сіверського патріотичного гуртка, що існував в останній чверті ХVІІІ ст. У 1818 р. він вийшов у відставку, оселився в маєтку в Понурівці, де заснував суконну фабрику та досліджував історію [13, 16].

Михайло Міклашевський та Анастасія Яківна Бакуринська мали двох дітей – сина Олександра та доньку Софію. Декабрист і офіцер Олександр Михайлович Міклашевський (1798/9-1831) став другом О. Брігена. Його чотириюрідним братом був Андрій Михайлович Міклашевський – в майбутньому засновник порцелянової фабрики. Він володів селом Волокитине Глухівського повіту [9, 2]. Звідси виникає різниця поглядів дослідників: де ж саме в 1820-1826 роках проживав Олександр Бріген? У першій точці зору назване село Волокитне [14].

Дослідник Олександр Ільїн вважає, що О. Бріген жив саме в Понурівці Стародубського повіту Чернігівської губернії (нині село Брянської області Російської Федерації), де займався українською історією, збирався друкувати «Історію Русів», список якої подарував К. Рилєєву, найжджав до петербурзьких друзів, які залучили його до новоствореного Північного товариства декабристів [15, 75-76]. Ми

більше поділяємо думку історика Володимира Задка, який вважав, що Михайло Міклашевський подарував молодому подружжю великий маєток в селі Слоут, куди і переїхали Брігени. На це вказує і лист Софії до чоловіка [10, 3].

Слоутський поміщик товаришував з відомим громадським діячем та істориком із Сварково Олександром Михайловичем Марковичем (1790-1865), що займав посади повітового судді та предводителя дворянства в Глухові. О. Маркович показав сусідові рукопис, пояснюючи, що знайшов його в паперах свого діда – генерального підскарбія Якова Андрійовича Марковича (1696-1770), автора відомого 10-томного «Щоденника» [16, 452].

Олександр Бріген зробив два списки рукопису (можливо й більше) для себе і для свого друга Кіндрата Рилєєва: «Я буду прикладати старання дослати Вам, наскільки можна, матеріал із малоросійської історії, маю на увазі дістати таку історію писану сучасником Кониського Худорбою, вона невідома, бо тільки один екземпляр її існує в домі, в якому жив Худорба. Ця історія цінується тут на рівні з історією Кониського. Ставлять їй тільки за хибу, що вона дуже вільно і супроти уряду нашого написана. Діставши її, я велю зробити з неї два списки, один для Вас, а другий для себе» [17, 77].

Виявляється, що вже в першій чверті XIX ст. в Слоуті читали і обговорювали відому нині історичну працю «Історію Русів», що була надрукована пізніше. 21 жовтня (ст. ст.) 1825 року Олександр Бріген в листі до Костянтина Рилєєва писав про свої наміри надрукувати «Історію Русів». Біограф Рилєєва, письменник К. Афанасьєв стверджував, що «Історію Русів» надіслав Рилєєву саме Бріген [17, 75]. Однак повстання декабристів, загибель К. Рилєєва та арешт О. Брігена не дали можливості реалізувати цей намір.

Крім того, О.Ф. Бріген в Слоуті пише свій перший літературний твір «Анекдот». В ньому він розповідає про героїчний вчинок гренадера Черкасова, котрий відзначився хоробрістю у війні 1812 року [10, 3].

Олександр Федорович Бріген не стояв осторонь суспільних процесів. У 1821 р. він увійшов до складу найбільш революційного «Південного товариства» Павла Пестеля. Влітку 1825 р. декабрист за дорученням К. Рилєєва виїхав до Києва для встановлення зв'язків між Північним і Південними товариствами. Після перебування в Києві він повернувся до Понурівки, де і був заарештований 22 (10) січня 1826 р. [9, 2].

В січні 1826 р. О. Бріген виїхав з маєтку тестя за кордон. Через 20 верст (21,2 км) екіпаж поламався. Декабрист змушений був повернутися, а вночі його заарештували [18, 298]. На допитах у Петропавлівській фортеці О. Бріген розповідав, як кілька разів робив спроби виїхати за кордон, але щоразу йому перешкождала то хвороба дружини, то

прохання тестя і т. д. Він намагався переконати, що зовсім непричетний до повстання і його в той час взагалі не повинно було бути в Росії. Цю позицію підтверджує і Матвій Муравйов-Апостол: «Бріген приїжджав в Київ, чтобы узнать от Трубецкого состояние Южного общества. Бестужев-Рюмин ему рассказал, как оно сильно и все, что происходило в лагере в Лещине. Бріген был очень рад это слышать, он сказал, что намеревался ехать за границу в 1826 году, но что оставляет оное намерение» [9, 2].

Отже, можна зробити висновок, що Бріген справді збирався за кордон, не вірячи в сили Північного товариства. Але побачивши в Києві енергійних і розумних військових, відчувши за ними справжню військову силу, він вирішив залишитися в Україні поблизу з місцем майбутніх революційних подій.

За рішенням суду декабриста було засуджено на 4 роки каторжних робіт з довічним поселенням в Сибіру. 10 липня 1826 р. Микола I своїм рішенням зменшив термін каторжних робіт до двох років. В останньому слові на суді Бріген сказав: «Винуват я в том, что чистосердечно желал добра своему Отечеству, коему я с честью 14 лет и на поле брани служил, и по возможности помогал страдающему и нищему человечеству» [19, 3].

Клопотання дружини Софії дозволити виїхати до чоловіка були безрезультатними. Вона залишилась з чотирма дітьми у Слоуті. Про це ми довідуємося з листа декабриста, написаного у сибірському засланні 11 серпня 1839 року: «Відсилаючи листа, ви забули вказати місце, звідкіля писали. На марці написано «Глухів». Це дозволяє припустити, що знаходитесь у Слоуті» [20, 93].

Дослідження життєдіяльності офіцера та декабриста Олександра Брігена свідчить про його активну суспільну позицію. Вивчаючи історію України, він, як і більшість декабристів, прагнув до реформування державного устрою Російської імперії. Живучи в нашому краї, він популяризував передові ідеї та виступав з ініціативою видання перших історичних творів того часу.

Посилання

1. Казьмирчук Г.Д., Латиш Ю. В. Рух декабристів: дискусійні питання та спроба їх розв'язання // Український історичний журнал. – 2005. – № 6. – С. 50-65.
2. Казьмирчук М. Декабристи і Шевченко // Історія України. – 2002. – № 44. – С. 2.
3. Семевский В.И. Политические и общественные идеи декабристов. – СПб.: Эксмо, 1996. – 79 с.
4. Покровский М.Н. Очерки по истории революционного движения в России XIX и XX вв. – Л.: Политиздат, 1987. – 120 с.
5. Восстание декабристов. – Т. 1-6. – М.-Л., 1927-1929.
6. Довнар-Запольский М.В. Тайное общество декабристов. – М., 1906 – 386 с.; Лисенко М. Декабристський рух на Україні. – К., 1954; Нечкина М.В. Движение декабристов: В 2-х тт. – М., 1955; Нечкина М.В. Декабристы. – М.: Наука, 1982 – 183 с.; Гессен А.И. Во голубине сибирских руд... Декабристы на каторге и в ссылке. – М.: Детская литература, 1963. – 335 с.; Сергієнко Г.Я. Декабристи та їх революційні традиції в

Україні. – К.: Наук.думка, 1975. – 183 с.

7. Савичев Н.П. Первые благовестители свободы. – К.: Изд-во политической литературы Украины, 1990. – 181 с.; Федоров В.А. Декабристы и их время. – М.: Изд-во МГУ, 1992. – 181 с.

8. Казьмирчук Г.Д., Латиш Ю.В. Рух декабристів: дискусійні питання та спроба їх розв'язання (до 180-річчя повстання) // УІЖ. – 2005. – № 6. – С. 50-65.; Коляда І. Вожді декабристів в Україні: Павло Пестель, Сергій Муравйов-Апостол // Історія в школі. – 2006. – № 2. – С. 16-19.; Декабристи в Україні: дослідження й матеріали / Упор. Г.Д. Казьмирчук, Ю.В. Латиш; наук. ред. проф. Г.Д. Казьмирчука. – Т. 6. – К., 2009. – 204 с.

9. Ільїн О. Декабрист Олександр фон дер Бріген // Народна трибуна. – 1996. – № 17. – 2 березня. – С. 2.

10. Задко В. Наш видатний земляк Олександр Бріген // Глухівщина. – 2003. – № 91. – С. 3.

11. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.history.org.ua/?1=ENU&verbvar=Brygen_O&abcvar=2&bbcvar=33.

12. Хвостенко Г. Берегинями не лише свого роду, а й народу були завжди сумчанки // Сумщина. – 2002. – 8 березня. – С. 3.

13. Описи Лівобережної України кінця XVIII – початку XIX ст. / Упоряд. Т.В. Ананьєва. – К., Наукова думка, 1997. – 321 с.

14. Остапенко Х.М. Сумщина і рух декабристів // НТ. – 1963. – № 2-4 січня. – С. 4.; Хвостенко Г. Берегинями не лише свого роду, а й народу були завжди сумчанки // Сумщина. – 2002. – 8 березня. – С. 3.

15. Ільїн О. Олександр Маркович – автор «Історії Русів»? // Сіверянський літопис. – 1996. – № 1. – С. 75-76.

16. Довідник з історії України (А – Я) / За заг. ред. І.З. Підкови, Р.М. Шуста. – 2-е вид., доопр. і доповн. – К.: Генеза, 2001. – 1136 с.

17. Ільїн О.І. Олександр Маркович – автор «Історії Русів»? // Сіверянський літопис. – 1996. – № 1. – С. 75-79.

18. Гессен А. Во голубине сибирских руд. Декабристы на каторге и ссылках. – Москва: Детгиз, 1963. – С. 298.

19. Кривко Я. Декабристи і Сумщина // НТ. – 1975. – № 155. – 27 грудня. – С. 3.

20. Задко В.П. Із історії виникнення пошти // Збереження історико-культурних надбань Сіверщини (Матеріали IV НПК). – Глухів: РВВ ГДПУ, 2005. – С. 144.

Гриценко А.П. Декабрист Александр Бриген – популяризатор «Истории Русов»

Статья посвящена семье известного украинского декабриста Александра Федоровича Бригена, а также исследованию генеалогии его рода.

Автор статьи изучает научную и общественную деятельность А. Бригена и его роль в издании исторических произведений в XIX веке.

Ключевые слова: декабрист, декабристское движение, Александр Бриген, «История Русов», генеалогия, «Союз благоденствия».

Hrytsenko A.P. Decembrist Oleksandr Brihen – popularizer of «History of Rus»

Article is devoted to the family of the famous ukrainian decembrist Olexandr Fedorovich Brihen and genealogy research of its kind.

The article examines the scientific and social activity of O. Brihen and his role in the publication of historical works in the nineteenth century.

Key words: decembrists, decembrists movement, Brihen Oleksandr, «History of Rus» genealogy, «Union of Prosperity».

16.01.2013 р.

УДК 930.1:323.3 «184»

О.А. Любич

ІСТОРІОГРАФІЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО СТАНОВИЩА ЧЕРНІГІВЩИНИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТ.

У статті на основі вивчення й аналізу багатьох монографічних досліджень і наукових статей XIX-XX ст., присвячених соціально-економічному становищу Чернігівщини першої половини XIX ст., проведена їх історіографічна систематизація й оцінка, висвітлено основні погляди істориків стосовно проблеми розвитку регіону. Зосереджено увагу на зміні поглядів на проблему протягом двохсот років.

Ключові слова: Чернігівщина, історіографія, історична школа, дослідження, соціально-економічне становище, стани населення.

Актуальність даної теми визначається особливостями сучасного етапу розвитку історіографії Сіверського регіону, теоретичними і практичними потребами модернізації, необхідністю переосмислення накопиченого матеріалу через призму пріоритетів сучасної історичної науки. В умовах викликів ХХІ ст. постало питання вивчення історії регіонів як гарантів стабільного соціально-економічного розвитку держави. Упродовж двох століть історики досліджують особливості розвитку Чернігівщини як одного із найбільш розвинених регіонів України першої половини XIX ст.

Метою статті є аналіз та систематизація історіографічної спадщини XIX-XX ст., пов'язаної з дослідженням соціально-економічного становища Чернігівщини першої половини XIX ст.

Вивчення окремих аспектів соціально-економічного становища Чернігівщини в першій половині XIX ст. започаткували сучасники подій [5; 7]. Спробам проаналізувати перспективи торгівлі в Чернігівській губернії була присвячена праця О. Китченка, у якій він приділив особливу увагу торговельним пунктам регіону та діяльності російських купців [12]. І. Аксаков звернув увагу на Кролевецький ярмарок та роль слобідського населення губернії в загальноросійській торгівлі. Автор висловив думку про те, що Чернігівщина – це частина російського товарного ринку [1]. Своєрідним центром краєзнавчих досліджень на Чернігівщині став створений у 1835 р. губернський статистичний комітет. Своїм завданням він проголошував повне, всебічне вивчення краю. Перу одного з його членів О. Маркевичу (1790-1865) належить «Историческая и статистическая записка о дворянском сословии и дворянских имуществвах в Черниговской губернии» [16]. Вчений за допомогою статистичного матеріалу вивчав процес закріпачення селянства і незаконне збагачення дворянства, становлення великого поміщицького землеволодіння. Дослідження історика, очевидно, і підвели його до висновку про необхідність ліквідації кріпацтва.